

TOPRAK ALTINDA KORUNAN ÇOK ESKİ BİR MEDENİYET: TÜRKMENLERİN EKONOMİK YAŞAMINA VE SÖZLÜ FOLKLORUNA ETKİSİ VE İZLERİ

Muratgeldi Söyegov*

Amerikan bilim adamı R. Pumpelly'nin (1837–1923) yirminci yüzyılın başlarında Aşkabat yakınlarında, Anau'da geçirdiği arkeolojik kazılarının sonuçları Türkmenistan topraklarının insanlar tarafından bitkilerin ilk ekimi yapmaya başladığı ve dünya'nın koyun ve keçinin ilk evcilleştirildiği yer olduğunu gösterdi. Anau'da önce tarım başlamış olup, hayvanların evcilleştirilmesi daha sonra ortaya çıkmıştır. Halkımız asırlar boyunca yaptığı seleksiyon işinin neticesinde yünü halı dokumaya çok elverişli 'Sarıca koyun' cinsini türetmiştir. Kuzusunun nefis kıvrıkcıklı derisini almak için beslenen 'Dosbayı (Karakölü) koyun' cinsi de Türkmenlerin başka bir yolla asırlar boyunca yaptığı seleksiyon işinin neticesidir. Türkmen sözlü folklorunda çok eski dönemlere ait tarihî olayların değişik yönlerle yansımalarını görmekteyiz.

Anahtar kelimeler: kazı, kıymetli numuneler, buğday ve arpa, koyun ve keçi, hayvanları evcilleştirmek, folklor.

ДРЕВНЕЙШАЯ КУЛЬТУРА, СОХРАНИВШАЯСЯ ПОД ГЛУБОКИМИ СЛОЯМИ ЗЕМЛИ: ЕЕ ВЛИЯНИЕ И СЛЕДЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ И УСТНОМ ФОЛЬКЛОРЕ ТУРКМЕН

Результаты археологических раскопок американского ученого Р. Помпелли (1837–1923), проведенных им в начале XX века в Анау (в близости Ашхабада), показали, что территория современного Туркменистана является тем местом Земли, где люди впервые начали заниматься возделыванием хлебов, а также одомашнивали первых овец и коз. С тех пор люди, перестав быть паразитами в отношении природы, наоборот, начали обогащать ее, стали создателями многочисленных сортов и пород растений и животных.

Результатом многовековой селекционной работы животноводов-туркмен являются новые породы овец «сарыджа гоюн» и «досбайы (гаракёли) гоюн», шелковистая шерсть первой из которых используется в ковроткачестве, а вторая возделывается для получения превосходного каракулевого меха.

* Akad. (Ord.) Prof. Dr. Muratgeldi Söyegov, Türkmenistan İlimler Akademisi'ne bağlı Millî Elyazmalar Enstitüsü'nün Baş Araştırma Görevlisi (Aşkabat – Türkmenistan) msoyegov@gmail.com

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 36 Mayıs – Haziran 2013

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Минувшие события из древней истории своеобразно откликнулись в туркменском фольклоре. В отличии от сведений четырех священных книг, туркменские мифы связывают изгнание Адама и Евы из Рая на грешную Землю не с отведыванием последней запретного яблока, а именно снятием ей пробы у райской пшеницы, зерна которой были величиной с дыню. До этого первочеловеки вели божественный образ жизни: они, не питаясь, были всегда сытыми запахом разных райских яств, а также не знали что такое размножение и смерть. Мифы свидетельствуют, что первичным поводом и дальнейшим средством для человеческой жизни на Земле была пшеница, ибо она являлась в прошлом и является в настоящем основным продуктом для питания человека. Туркменский фольклор содержит много других ценных сведений о пшеничном хлебе, не уважительное отношение которому считается большим грехом.

Ключевые слова: раскопки, ценные экспонаты, пшеница и ячмень, овцы и козы, одомашивать животных, фольклор.

ANCIENT CULTURE, PRESERVED UNDER DEEP LAYERS OF THE EARTH: HER INFLUENCE AND TRACES IN THE ECONOMIC LIFE OF TURKMEN AND FOLKLORE ORAL

The results of archaeological excavations of the American scientist R. Pumpelli (1837-1923) he spent in the early twentieth century Anau (in the vicinity of Ashgabat), showed that the territory of modern Turkmenistan is the place of the Earth, where humans first began to engage in the cultivation of crops and domesticated first sheep and goats. Since then, the people ceased to be parasites on nature, on the contrary, began to enrich it, were the creators of the many varieties and breeds of plants and animals. The result of centuries of breeding livestock, the Turkmens are the new breed of sheep “Saryja goýun” and “Dosbaýy (Garaköli) goýun” silky coat first of which is used in carpet weaving, and the second is cultivated to produce excellent astrakhan fur. Past events from ancient history originally responded to the Turkmen folklore.

Key words: excavations, valuable exhibits, wheat and barley, sheep and goats, accustom the animals, folklore.

Amerikan jeoloğu Prof. Raphael Pumpelly (08.09.1837–08.10.1923), yakından tanışmak amacıyla Washington Karegi Üniversitesi'nin malî yardımını kullanarak Türkmenistan'a ilk defa 1903 yılında geldi. 1904 yılında Aşgabat yakınlarında yerleşen Anau'da (Anev) ve Mari'da (Merv) yapmış olduğu kazılarının sonuçlarından oluşan ve 1908'de Washington'da yayımlanan 'Exploration in Türkistan Expedition of 1904' (Türkistan'daki Araştırmalar 1904 Yılı Heyeti) adlı kitabı ve bazı diğer eserleriyle bilim dünyasında çok zeki bir arkeolog ve tarihçi olarak da kendisini tanıtmayı başardı. Prof. Pumpelly'nin Anau'da elde ettiği buğday taneleri ve koyun kemikleri gibi buluntular, kıymetli numuneler halinde günümüze kadar Philadelphiya'daki Tabiat Müzesi'nde korunmaktadır. Philadelphiya müzesindeki numuneler, Türkmenistan'ın Ahal vilayetinde son yıllarda kurulan Ak Buğday Müzesi'nde tekrar sergilenmektedirler.

Prof. Pumpelly, 1904 yılında Anau tepelerinde yaptığı kazılar sonucunda 5 ayrı medeniyet tesbit etti ve toprak tabakalarına dayanarak bu medeniyetlerin:

Anau I (M.Ö. 9000 – 6000),

Anau II (M.Ö. 6000 – 5200),

Anau III (M.Ö. 5200 – 2200),

Anau IV (M.Ö. 2200 – M.S. 150),

Anau V (M.S. 370 - 1850) senelerinde yaşamış oldukları neticesine vardı.

Prof. Pumpelly; 1904 yılında Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anau harabelerinde, buradaki insanların tahıl üretmiş olduklarının işaretlerini buldu. O eski zamanlarda muhtemelen Hazar-Aral tatlısu gölünün güneydoğu sahilleri bugünkü Aşkabat'a kadar uzanmaktaydı.

Kendisinin elde ettiği bazı sonuçlar üzerinde durmaya değer ehemmiyettedir. Anau medeniyetinin başlıca bulunduğu yerler, dağ çaylarının düzlüğe çıktığı yerlerdeki yamaçlardır. Avcılık hayatından yavaş yavaş tarım ve çobanlık hayatına geçen kabilelerdeki en eski sulama şekilleri her halde bu gibi tabii şartlar içinde meydana gelmiştir. Anau'da önce tarım başlamış olup, hayvanların evcilleştirilmesi daha sonra ortaya çıkmıştır. Anau II'de, Anau I'deki büyükbaş hayvanlardan ziyade, koyun ve keçi beslendiği ortaya çıktığı görülmektedir.

Prof. Raphael Pumpelly, Anau'da topladığı arkeoloji malzeme ve materyallerinde insanoğlunun ilk tarımsal faaliyetleriyle ilgili olarak "Oasis (Vâhâ Tatlıgöl) Teorisi" adlı bir teoriyi ortaya attı ve taş devri insanların son Buzul çağının sonlarında meydana gelen kurak bir iklim bölgesinde yaşamlarını sürdürebilmek için, vahşi hayvanlar ve bitkilerle birlikte, büyük tatlısu gölleri etrafında toplanmış olduklarını öne sürdü. Bir araya gelerek toplanmış olan bu insanlar buralarda büyükce köyler kurmuşlardır. Topluluğun besin ihtiyacını daha kolay karşılayabilmek için çok önemli bir kültürel evrim gerçekleştirerek bazı bitkiler ve hayvanlar evcilleştirilmişlerdir. Buğday ve arpa evcilleştirilmiş ilk tahıl ürünleri; koyun ve keçi ise evcilleştirilmiş ilk hayvan türleri olmalıdırlar. Tahıl çiftçiliği ve hayvancılık ilk defa Orta Asya'da (Türkmenistan'da) gerçekleştirilmiş ve daha sonra Karadeniz sahillerinden Avrupa'ya geçmiştir.

İlk defa Prof. Pumpelly tarafından ortaya atılan "Oasis Teorisi" daha sonra bazı bilim adamları (mesela İngiliz arkeoloğu Gordon Childe) tarafından geliştirildi. Onlara göre tarımdaki bu gelişmeler, insanoğlunun parazitlikten kurtulup tabiatla ortaklık kurarak üretken hale gelişinin ilk evrimidir. Bu üreticilik uzun zaman boyunca devam ederek tarihte ilk primitif sanat ve edebiyat eserlerini ve sonuçta bugünkü Türkmenlerin çok eski atalarında, ilk sözle folklorda sonra boyala kayada resimleri çekilen, kendine ve Tanrıya (Tanrılara) dinî inancını doğurmuştur.

Amerikan bilim adamı Prof. Raphael Pumpelly, aydınlattığı Anau (Anev) medeniyetiyle, Türkmenlerin Eski Çağ'dan da daha önceki dönemlere ait kültürel geçmişini tesbit ederek, günümüz tüm tarih kitaplarında ve bilimsel ansiklopedilerinde yer almasını sağladı.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 36 Mayıs – Haziran 2013

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Yeri geldiğinde ‘toprak’ sözcüğünün etimolojisiyle ilgili görüşlerimizi ortaya koymak istiyoruz. Aslında *-ak* ekinin yardımıyla *topurak* şeklinde meydana gelen sözcüğün *topur* kısmı günümüz Türkçesinde ‘kuru toprak, kum’ anlamını taşımaktadır. *Topur* kelimesini de ikiye yani *top* kökü ve *-ur* ekine ayırmak mümkündür. İlk ‘yığılmak, toparlanmak’ anlamını taşıyan eski *top* kökü Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde *top* (yani top oyunu) ve *top* (silah türü) kelimeleriyle aynıdır. ‘Toprak top güllesi’ daha sonra silahın özel adına değişmiştir. Dilimizin tarihinin çok eski döneminde ünsüz *p/z* metateziyle *top* kökünden ‘yayılmak, tozamak’ anlamında *toz* (yani tozan) antonim kökü üretilmiştir.

Çok eski, aynı zamanda daima genç, mert ve ferasetli Türkmen milletimiz çok sayıda ölümsüz dini efsanelerinin bir kısmında insanın yeryüzünde ortaya çıkmasını buğdayla bağdaştırıyor. Bu efsanelerde belirtildiği gibi, Tanrı’nın topraktan yarattığı ve ‘dutarın’ (Türkmen milli müzik aleti) sesine büyülenerek canı karanlık bedene giren ilk insan Adem ve onun sol kaburgasından yaratılan eşi Havva, Cennette (Uçmahta) yaşamışlar. Cennetteki sayısız nimetleri, kazanlarda pişen lezzetli yemekleri, çeşitli yiyecekleri ve tatlı meyveleri seyrederek, onlardan yemeden, sadece kokusuyla karınlarını doyurarak hayatlarını sürdürmüşler. “Uçmah malın görme bar-da, iyme yok” (Cennet (Uçmah) nimetini görmeye izin var, atmaya yok) deyişi ile bu duruma işaret edilmektedir.

Adem Aleyhisselam, “Bu lezzetli yiyeceklerden yesene” diye rahat bırakmayan şeytanın vesvesesine aldanan Havva ananın ısrarı ile, Uçmahın ‘vaharman’ kavunu (kavun türü) kadar büyüklükteki buğday tanesinden bir dilim kesip alarak, sonradan oluşan yeme isteğini tatmin etmek için eşine verir. Havva ananın buğdayı çiğneyerek yemesiyle, ilk karı-kocanın semadaki (Uçmah) kedersiz hayatları sona erir ve yerdeki (fani dünyadaki) günlük sıkıntılardan dolu hayatları başlar. Demek ki, insanın çoğalmama, yememe gibi özelliklerini sağlayan Tanrı’lık durumunu (İslam dinimizde Adem’in ilk peygamber sayılması da bundan kaynaklanmaktadır) kaybederek, şimdiki çoğalan, büyüyen insan sıfatına sahip olmasına sebep olan yiyecek buğdaydır. O olaydan bu güne buğday tanesi de bir dilimi kesilip alınmış minik bir kavun şeklini almıştır. Burada buğdayla ilgili

Garnı yarık, gızıl süyri (Karnı yarık, kırmızı sivri)

Igınsızın bire-biri (Güçsüzün birebir ilacı)

Veya

Garnı yarık gaykıca (Karnı yarık dikçe)

gibi bilmeceleri hatırlatmaklığın fazla olmayacağını düşünüyorum.

Kanaatimizce yukarıdaki gibi rivayetlerde (aslında bunlara bir mitos hikayesi veya efsane demek daha doğru olur) Türkmenlerin İslam’dan önceki dini inançlarına ait değerli bilgiler muhafaza edilmektedir. Çünkü dört büyük kutsal kitapta Cennette yaşayan Adem ve Havva anamız için “yasak meyvenin” elma olduğuna işaret edilmektedir. Bizim rivayetlerimizde

ise Cennetteki meyvelerin hiçbiri yenmiyor. Sadece kokularından istifade ediliyor. Havva anamız bu meyvelerden buğdayı seçiyor.

Huday ursun'. (Hüda çarpsın) 'Alla(h) can kessin' (Çarpılayım) ifadeleri ile kullanılan yeminlerle birlikte, bunlarla aynı anlama gelen, kaynağını buğdayın ilk dönemlerindeki kutsallığından alan, 'Çörek ursun', 'Çörek kessin' (Ekmek çarpsın) gibi yeminlerin günümüze kadar gelmiş olması eski dini inançlarımızın bin yıllar ötesinden duyulan orijinal bir yankısıdır.

Eski dönemlerden günümüze kadar devam ederek gelen halk inancına göre krallar, sultanlar, hükümdarlar gökteki Tanrı'nın yerdeki devamıdır. Bu inanç Göktürk devletinden kalma Költeğin ve Bilge Kağan'ın (VIII. asır) anısına dikilen tarihi yazıtların en başında "Tanrı dek Tanrıdan bolmuş (doğmuş) Türk Bilge Kağan" ifadesi yer alıyor. Türkmen halk eserlerinden, cevabı 'buğday' olan aşağıdaki bilmece, bu konuda önceki ve sonraki söylediklerimizi birbirine bağlama imkanı veriyor:

<i>Yere urdum paltanı</i>	(Yere vurdum baltayı)
<i>Agzı kızıl haltanı</i>	(Ağzı kırmızı çuvalı)
<i>Yerden bir oğlan çıkdı</i>	(Yerden bir oğlan çıktı)
<i>Ulı ilin soltanı</i>	(Ulus elin sultanı)

Yukarıda örnek verdiğimiz bilmecelemlerle beraber kullanılan, içinde 'buğday' sözünün geçtiği değişik atasözleri de az değildir. Bunlardan "Bugday çöregın bolmasa bugday sözün yokmudı?" (Buğday ekmeğın olmasa buğday sözün yok muydu?) atasözü daha çok dikkat çekicidir. Çünkü bu atasözümüzde insanın maddi (dış) ve manevi (iç) dünyaları bir araya getirilerek bir bütün aleme dönüştürülüyor.

Atasözlerimizin kayıtlarda geçen en eskilerinden bahsedecek olursak, Milattan sonra XI. asırda yaşamış dilbilimci Kaşgarlı Mahmut'un meşhur sözlüğünde yer alan 'Değirmende doğmuş fare gök gürültüsünden korkmaz' atasözünü örnek verebiliriz 'Değirmen' kelimesi buğday öğütmek için kullanılan aletin adı olarak Türkmencede eski dönemlerden beri kullanılmaktadır. Köpetdağı eteklerindeki eski su değirmenlerinden günümüze kadar ulaşanları bulunmaktadır. Büyük Selçuklular döneminde, hatta ondan da eski dönemlerde göç ederek, Batıda (Anadolu, Azerbaycan, Irak, Suriye, hatta Mısır, Kırım vs.) yeni yurt kuran Türkmen kabileleri, yanlarında zengin halk kültürünü de götürmüşlerdir. Bunlardan kız ve oğlan çocukları arasında 'Değirmenci dayı (amca)' adlı atışma şarkısı, Türkmenistan'da otuz-kırk yıl önce radyo ve televizyon kanallarında yeniden meşhur olmuştu.

Evet, "Altın-kümüş daş eken, arpa-buğday aş eken" (Altın gümüş taş imiş, arpa buğday aş imiş) diyerek, buğdayın, sıkıntılı günlerde her türlü servetten daha değerli olduğunu anlayan halkımız; ulusların sultanı ak buğdaydan pişirilen beyaz ekmeğın yere düşerek toz olan tek bir kırıntısının dahi ziyan olmasına kıyamayarak, onu bulmak için büyük bir tarlayı kazıp, toprağı

eleyip ve en sonunda tarladan bol hasat alan ve varlık içinde yaşayarak ün kazanan şahıs hakkındaki öyküyü boşuna yazmamıştır. Çoğu insanlar tarafından bilinen benzeri öykülerin bir başkasında ise sevgili oğlunu gurbete yollayan ananın bir dilim ekmeği bezin içine koyarak: “Oğlum, ekmeğin bala dönüşünceye kadar yeme” diye öğrettiği söyleniyor. Uzun yolda bezi defalarca açıp kapattıktan sonra ekmeğin bala dönüşmeyeceğini anlayan ve çok acıkan genç, nihayet ekmeği yemiş ve ekmeğin gerçekten de bal gibi olduğunu anlamış. Fakat, rivayetdeki önemli mesele gencin uzun yolda açlıktan helâk olmayıp, gideceği yere sağlıcakla gitmesi ve hedefine ulaşmasıdır.

Halkımız sadece ekmeği değil, onun pişirildiği yer olan tandırı, buğday unundan hamur yoğrulmuş ‘kendiriği’, pişmiş ekmeklerin muhafaza edildiği ‘saçağı’ (sofra bezi) da kutsal saymaktadır. Tandırın dış süslemesinde, eski yazı ve nakış geleneğinin devam ettirilmesi boşuna değildir. Halk arasında tandır, halkın birlik ve beraberliğin simgesi olarak değerlendirilir. Söylentiye göre, her evin kendine ait tandırı bulunan köye yolculuk yapan kişiler uğramazmış. Çünkü bu köy halkı kendi arasında ihtilafa düşmüş olarak görülürdü. Ancak birçok ailenin bir araya gelerek bir tandıra sahip olması, birlik ve beraberliğin simgesi olarak görülür ve bu köye uğrayan yolcular ihtiyacını rahat giderebilirlerdi.

Türkmen kültüründe, İslam dinimizin kutsal kitabı Kuran-ı Kerim’deki ayetlerin ve duaların okunması, ayrıca, bazı dini geleneklerimizin yerine getirilmesi için önce ekmek ve tuz yeniyor. Ekmek ve tuz yemek halkın milli geleneği olup, bu gelenek İslam dininin geleneklerine dahil edilerek, dini geleneklerle bir arada yaşatılıyor.

Türkmenistan’da son yıllarda tarımsal alanda sağlanan büyük ilerlemeler sonucunda yılda 1 milyon tondan fazla buğday hasadı elde ediliyor. Sonbaharda buğday ekiminden sonra bir hafta, on gün geçer-geçmez araziler tamamen yeşeriyor. Kış ve ilkbaharda bakımı yapılan buğdaylı araziler, yeterli miktarla gübreleniyor ve birkaç kez sulanıyor. Altın renkli buğdaylı tarla, yazın hasat döneminde daha da güzelleşiyor. Daha doğrusu kutsallaşiyor. Başarılı çiftçilerimizin dilinden düşürmediği aşağıdaki cümlelerde halkımızın asırlar, bin yıllar öncesinden beri devam ederek gelen, kuşaktan kuşağa geçen kutsal dua ve dilekleri bir araya getirilmiştir:

-Harmanına bereket, gallaçı!

(Harmanına bereket tarımcı!)

-Ömrüne bereket, ildeş!

(Ömrüne bereket arkadaş!)

Sessiz, geniş, kendi acığını kendisi yutarak sindirmeyi başaran ve sonuçta iyi huylu bir şahıs olarak tanınanlar için ‘Gara yer yalı’ (Kara yer gibi) deyimini kullanan Türkmenler aynı anlamda ‘Goyun yaly’ (Koyun gibi) deyimini de kullanıyorlar. Halkımız asırlar boyunca yaptığı seleksiyon işinin neticesinde yünü halı dokumaya çok elverişli ‘Sarıca koyun’ cinsini üretmiştir. İki bin beş yüz sene önce dokunmuş olan ve Altay Dağları’nın Pazırık vadisindeki kurgan kazısında bulunan meşhur ‘Pazırık Halısı’ şüphesiz Türkmen kökenlidir. Kuzusunun nefis kıvrırcıklı derisini almak için beslenen ‘Dosbayı (Karaközü) koyun’ cinsi de Türkmenlerin başka bir yolla asırlar boyunca yaptığı seleksiyon işinin neticesidir.

Kaynakçalar:

1. Muratgeldi Söyegov (2010), Buğday Benizlilik ve Koyun Gözlülük veya Türkmen Etnolojisinin Bazı Özellikleri Konuya Folklorik ve Tarihsel Yönlerden Bir Bakış // **Türk Dünyası Belleteni – Herald of Turcic World**. Mahaçkale, No 1 (2).
2. Muratgeldi Söyegov (2008), Garakölücülüğe Bağışlanan İlkinci İş // **Diyar Dergisi**. Aşkabat, No 10.
3. Mümin Köksoy (2002), Orta Asya'nın Paleocoğrafik Evrimi ve İnsan Topluklarına Etkisi **Türkler Ansiklopedisi** Cilt: 1 Yeni Türkiye Yayınları Ankara.
4. E. Euat Tekçe (1993), **Pazırık Altay'lardan Bir Halının Öyküsü** Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara.
5. Kâmuran Gürün (1981), **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi** (Harezmsahların Sonuna Kadar) Karacan Yayınları İstanbul.
6. Raphael Pumpelly (1908), **Exploration in Turkestan Expedition of 1904** Washington 1908 (Türkmençe Çevirisi Aşkabat 2005).